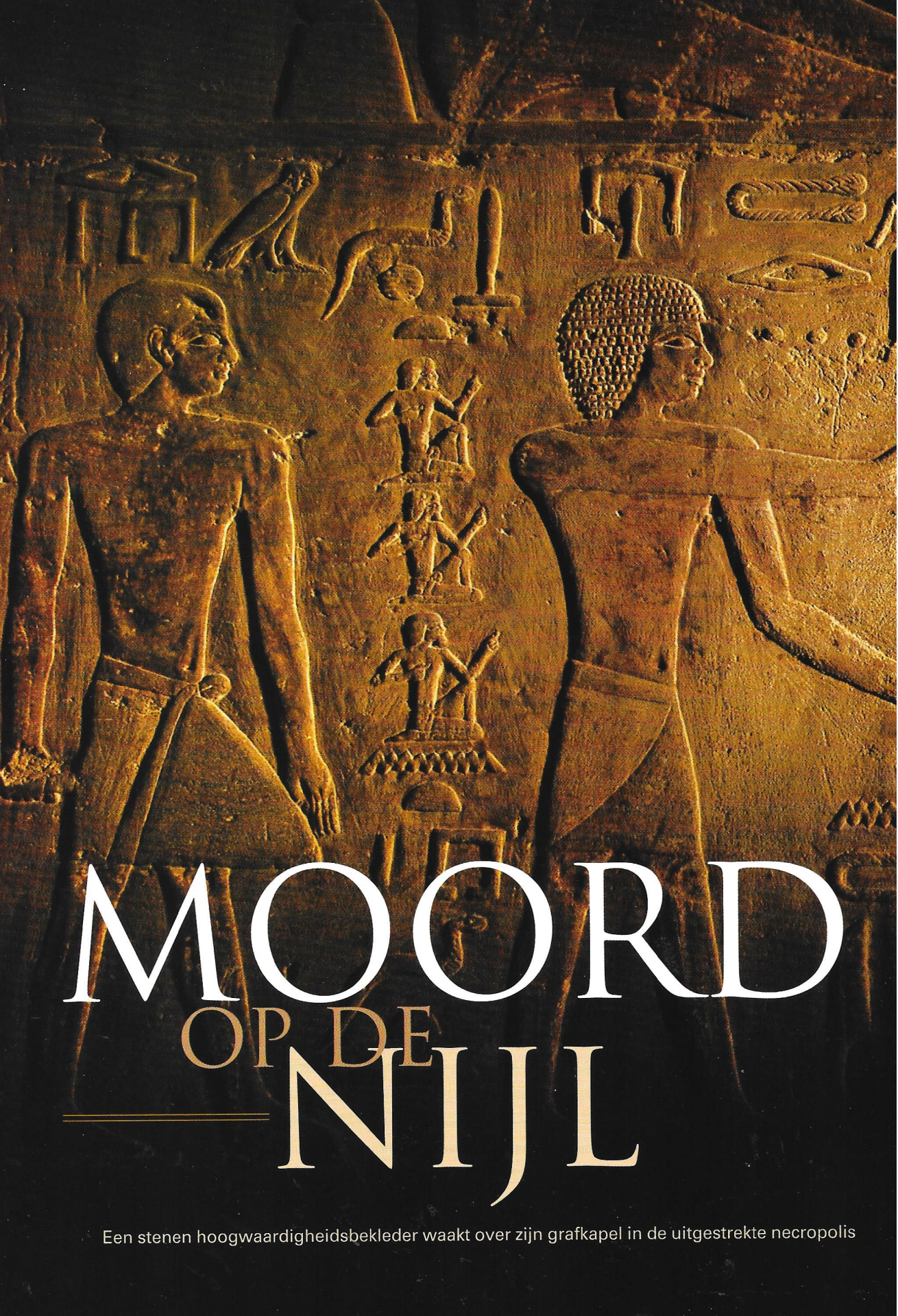
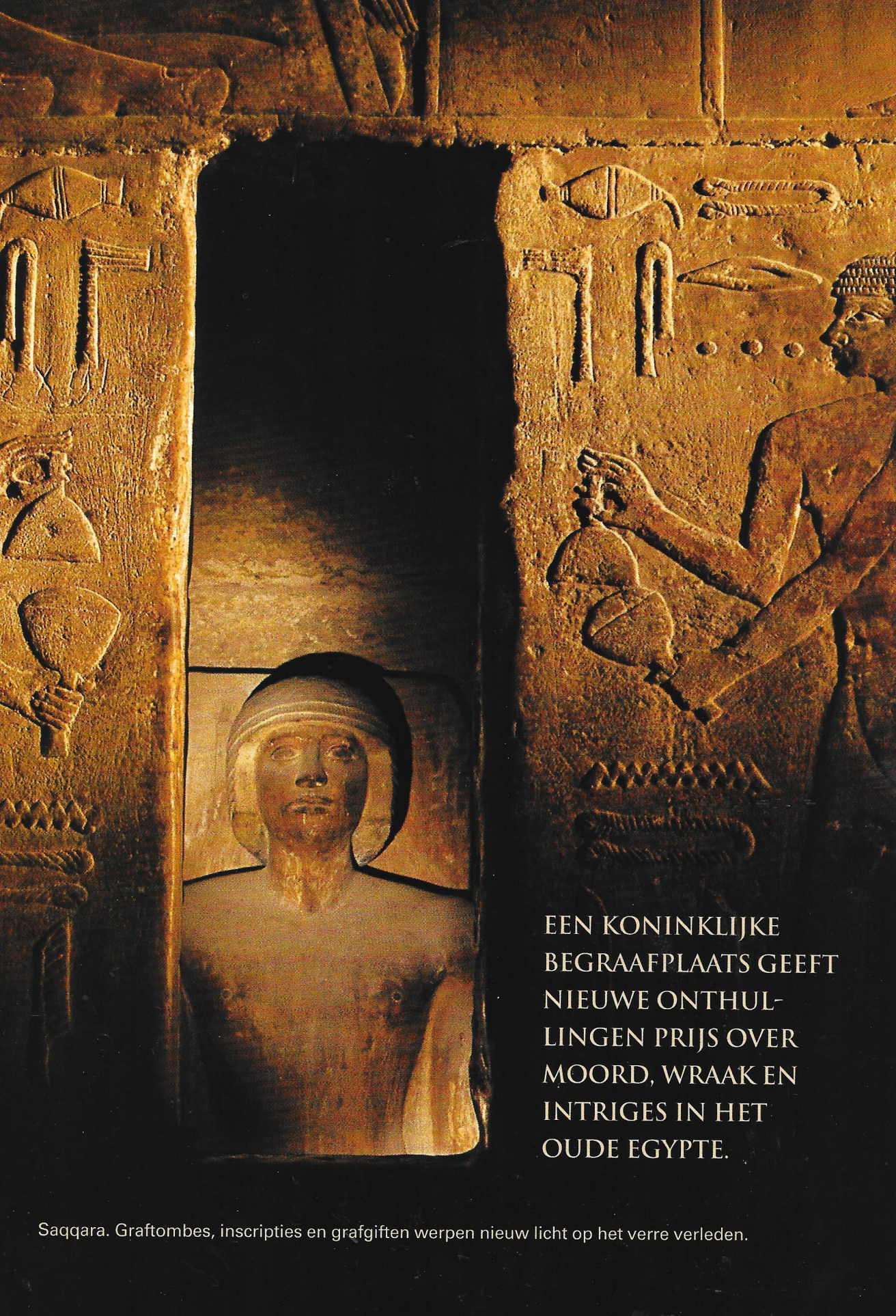

MOORD OP DE NIJL

Een stenen hoogwaardigheidsbekleder waakt over zijn grafkapel in de uitgestrekte necropolis

EEN KONINKLIJKE BEGRAAFPLAATS GEEFT NIEUWE ONTHULLINGEN PRIJS OVER MOORD, WRAAK EN INTRIGES IN HET OUDE EGYPTE.

Saqqara. Graftombes, inscripties en grafgiften werpen nieuw licht op het verre verleden.

DRIEDUIZEND JAAR LANG LIETEN KONINGEN EN HUN HOVELINGEN RIJKVERSIERDE GRAFTOMBES BOUWEN IN EN ROND SAQQARA. DE GRAFTOMBES, SYMBOLEN VAN RIJKDOM EN MACHT, TONEN BEHALVE DE DIEPGELOVIGHEID VAN DEZE MENSEN IN HUN VOORBEREIDING OP DE EEUWIGHEID, OOK HUN IJDELHEID.

De trappiramide van Djoser verheft zich boven het vruchtbare Nijldal. Deze eerste natuurstenen

piramide stond aan de wieg van een lange traditie in het bouwen van monumentale graftombes.

TEKST: A.R. WILLIAMS FOTOGRAFIE: KENNETH GARRETT

Prinses Idoet stierf toen ze nog een kind was. Op de kalkstenen reliëfs die haar grafkapel sieren, is ze uitsluitend als jong meisje afgebeeld, te midden van taferelen die het leven in het vruchtbare Nijldal uitbeelden: vis en gevogelte, koeien met hun kalveren, ganzen. Het zijn de gebruikelijke versieringen voor een koninklijke graftombe, maar toch klopt er iets niet.

"Idoet heeft de plaats van een ander ingenomen," zegt egyptoloog Naguib Kanawati. "Kijk hier maar, er is een voet weggebeiteld en gladgeschuurd. En de lendenschort van een man." Met enige moeite zie ik de vage omtrekken van een man die boven het meisje uittorent.

Prinses Idoet overleed rond het jaar 2330 voor Christus. Ze werd begraven onder haar grafkapel in de buurt van de piramides van haar vader, koning Teti, en haar grootvader, koning Oenas. Hier, in het huidige Saqqara, werden de eerste grote stenen grafmonumenten van Egypte gebouwd. Het was een van de belangrijkste koninklijke begraafplaatsen van het oude Egypte.

Toen het graf van Idoet rond 1925 werd ontdekt, was er weinig belangstelling voor de veranderingen aan de reliëfs, maar Kanawati begon een nader onderzoek en stuitte onverwacht op de sporen van een intrige. "Ik heb de hiërogliefen opnieuw bestudeerd en de oorspronkelijke eigenaar van de tombe geïdentificeerd," zegt hij. "Het was Ihy, een vizier ofwel de eerste minister van koning Oenas." Net als de meeste heren van stand in het oude Egypte had Ihy vele jaren aan de bouw van zijn laatste rustplaats besteed. Hoe kwam prinses Idoet er dan in terecht?

Kanawati's antwoord op deze vraag schetst een fascinerende theorie over een paleiscoup en de mysterieuze troonopvolging van koning Teti.

SOCIETYBEURS

Dit Research Committee-project wordt gesteund door uw NGS-lidmaatschap.

"Waar Teti vandaan kwam, is onbekend. We weten alleen dat hij een dochter van Oenas huwde en de troon besteeg toen zijn schoonvader overleed. Ik vermoed dat hij op gewelddadige wijze de troon heeft veroverd en dat Ihy hem, zonder daarin te slagen, probeerde te weerstreven." Als eeuwige straf schonk Teti het graf van Ihy aan een dochter.

Deze opvolgingskwestie is slechts een van de vele episoden uit de drieduizend jaar en alle 31 dynastieën omspannende geschiedenis van de necropolis bij Saqqara (zie de tijdbalk op pagina 12). Archeologen komen er nu bloederige drama's op het spoor die tegenwoordig de voorpagina's zouden halen: samenzweringen, moorden, wraakacties, intriges, ambitieuze politici.

Saqqara ligt op een rotsachtige hoogte met de kleur van rijp koren. Even verderop begint het door de wind gegolfde woestijnzand, dat zich uitstrekt tot in Libië. De oude Egyptenaren dachten dat hier, op de westelijke Nijloever, de overledenen het dichtst bij het hiernamaals konden komen. Volgens hun wereldbeschouwing maakte de zon telkens als zij in het westen van de woestijn onderging een reis door de onderwereld, waar Osiris, de god van het dodenrijk, heerste. De volgende dag beleefde de zon dan weer haar wedergeboorte aan de overkant van de Nijl.

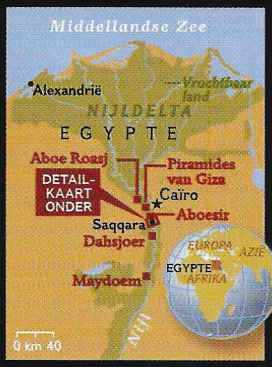
Saqqara maakt deel uit van een enorme necropolis, die zich over een lengte van zeventig kilometer langs de Nijl uitstrekt. Dit gebied, net ten zuiden van de Nijldelta, is van groot strategisch

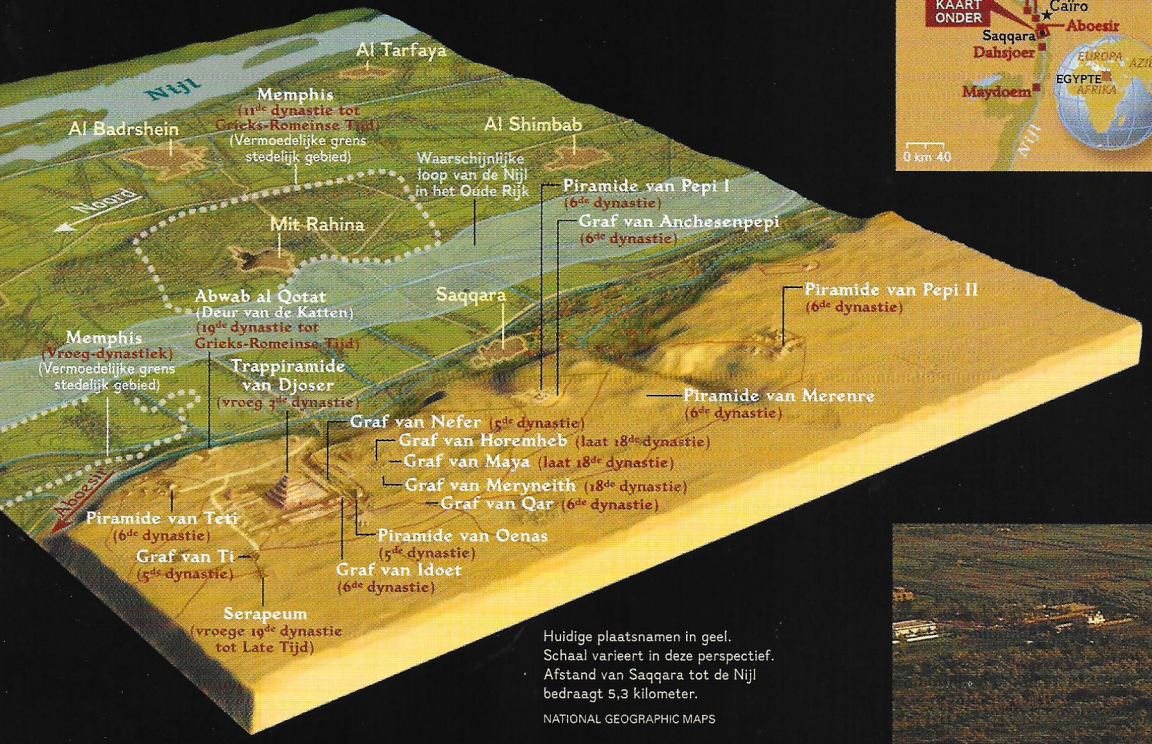

MAYA, de schatbewaarder van farao Toetanchamon, staart ons aan vanuit zijn pas gerestaureerde tombe. Het reliëf heeft een gouden gloed als werd het beschenen door de zon, symbool van de wedergeboorte.

HEILIGE GROND

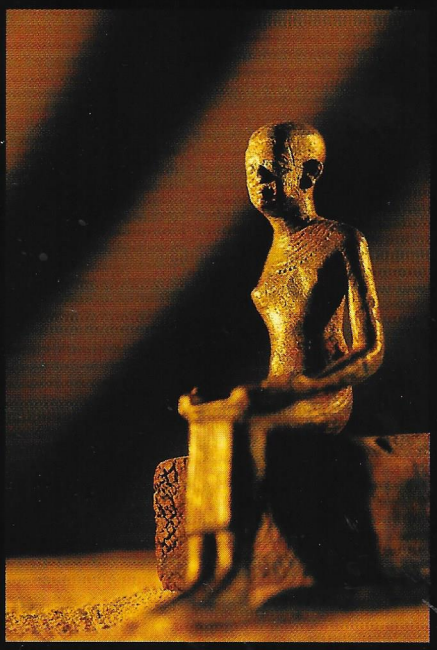
ZO'N VIJFDUIZEND JAAR geleden probeerden de eerste Egyptische koningen de scheepvaart over de Nijl te controleren. Zij kozen daarvoor een plek waar de rivier minder dan twee kilometer breed was. Hier verrees later de stad Memphis. Het grafveld rond Saqqara deed dienst als nationale begraafplaats.

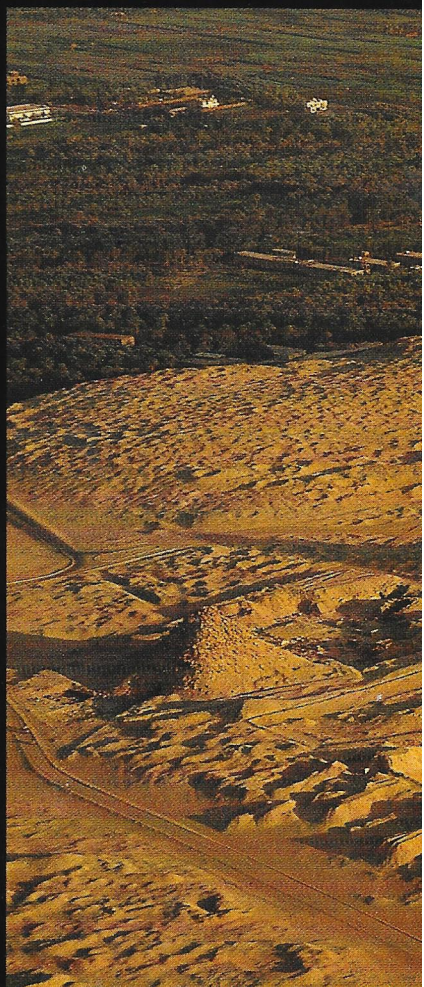

Huidige plaatsnamen in geel. Schaal varieert in deze perspectief. Afstand van Saqqara tot de Nijl bedraagt 5,3 kilometer.

NATIONAL GEOGRAPHIC MAPS

DE TRAPPIRAMIDE torent hoog uit boven talloze nog onbekende, onder het woestijnzand verborgen graftombes. De piramide werd rond 2630 voor Christus gebouwd en geldt nog altijd als bewijs voor het veelzijdige genie van de architect, Imhotep. Onlangs ontdekten archeologen een rond 600 voor Christus vervaardigd bronzen standbeeld van hem (links).

belang omdat het Nijldal hier smaller wordt en zo een natuurlijke toegangspoort tot het zuiden vormt.

Om controle te kunnen uitoefenen over het scheepvaartverkeer over de Nijl, en daarmee over de rest van het land, bouwden de eerste koningen al versterkingen langs de oevers. Spoedig daarna bouwden zij hun eerste paleizen op de hoogten boven het vruchtbare overstromingsgebied. Zo ontstond Memphis, de eerste hoofdstad van Egypte. Ze lieten zich begraven in de aangrenzende woestijn.

De eerste graftombes werden uitgehouwen in de bodem en bedekt met een *mastaba*, een laag kleistenen bouwwerk. Ze liggen in de schaduw van een 4630 jaar oude tombe waarbij de lage vorm in de hoogte werd uitgebouwd: de trappiramide. De wijze waarop koningen werden begraven, veranderde ingrijpend.

De trappiramide van Djoser vormt met haar zes treden het middelpunt van Saqqara. "Dit is de eerste piramide uit de geschiedenis," aldus Zahi Hawass, secretaris-generaal van de Egyptische Hoge Raad voor Oudheden. "Imhotep, de architect, nam het kleistenen prototype als basis, en stapelde vervolgens de ene na de andere mastaba op elkaar. Bovendien bouwde hij in natuursteen." Dit monumentale experiment vormde de inspiratiebron voor nog eens honderd koninklijke piramides langs de Nijl, waarvan er alleen al bij Saqqara ruim twintig zijn gevonden.

Sinds kort is Hawass geïnteresseerd in twee rivaliserende koninginnen. Ipoet en Khoeit waren beiden getrouwd met koning Teti, en ze zaten elkaar ongetwijfeld dwars. De onderzoekingen rond hun graftombes lijken aan te tonen dat Teti's heerschappij net zo eindigde als zij begonnen was: met chaos en geweld.

Hawass gaat mij voor naar zijn opgraving even ten noordoosten van de piramide van Teti. In een stevig wandeltempo lopen we door een doolhof van grafcomplexen, om uit te komen bij twee ruwgevormde heuvels van donkergekleurde steenblokken en puin. Arbeiders hebben deze twee piramides van hun kalkstenen dekplaten ontdaan om ze voor nieuwere tombes te gebruiken. De piramides raakten bedolven onder een zes meter dikke laag zand en werden vergeten.

"De piramide van Ipoet werd eind negentiende eeuw ontdekt," zegt Hawass met een

'HOE LANGER ONS ONDERZOEK

SPRAKE IS GEWEEST VAN EEN GROTE SAMENZWERING.

hoofdknik naar de linkerheuvel. "Iedereen nam aan dat zij Teti's hoofdvrouw was, omdat haar zoon Pepi koning werd. Maar kijk eens wat ik onder een dikke laag zand aantrof: de piramide van Khoeit!" Ik volg zijn blik naar rechts. "Die piramide werd het eerst gebouwd, dus moet Khoeit de hoofdvrouw zijn."

Hawass loopt over een smalle richel tussen een muur en een diepe, duistere schacht. Ik volg hem voorzichtig, zonder in de diepte te durven kijken. Als we een hoek omgaan, komen we bij de resten van een grafkapel. De muren zijn bedekt met reliëfs, waarop de eigenaar van het graf is te zien. Lange rijen bedienden brengen hem manden met groenten en fruit, kruiken bier, geslachte runderen en broden. Op sommige reliëfs zijn zelfs nog verfresten te zien.

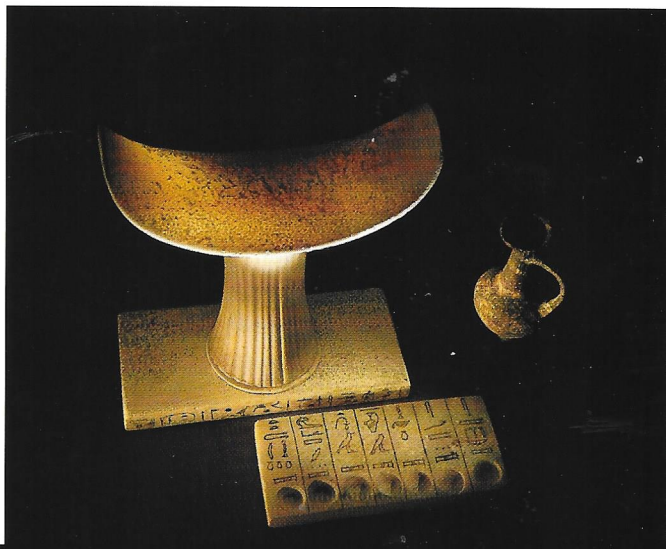
"Dit grafcomplex is van Tetianch-Kem, Tetianch de Zwarte," zegt Hawass, terwijl hij de hiërogliefen op een gebeeldhouwde deur leest alsof het de krant van gisteren is. "Hij was de zoon van Khoeit en moest koning Teti opvolgen. We hebben röntgenfoto's van zijn mummie gemaakt en ontdekten dat hij rond zijn 25ste is gestorven."

Ik ben de draad inmiddels kwijt: Teti's oudste zoon stierf op jonge leeftijd. Pepi, de zoon van zijn tweede vrouw Ipoet, erfde in zijn plaats de troon. Zo kan het zijn gegaan.

Of niet?

"Het was een duistere periode," zegt Hawass als ik hem de volgende dag in zijn kantoor ontmoet. De oude koningslijsten geven geen uitsluitsel. Sommige lijsten gaan van Teti rechtstreeks naar Pepi I. Twee andere lijsten noemen tussen vader en zoon nog een andere koning: de mysterieuze Oeserkare.

Op grond van zijn recente ontdekkingen en de fragmentarische historische bronnen probeert Hawass de loop der gebeurtenissen te reconstrueren. "Volgens mij is de zoon van Khoeit, Tetianch-Kem, samen met zijn vader, koning Teti, vermoord. Misschien maakte Oeserkare deel uit van dit complot, maar zijn heerschappij duurde slechts tot het moment dat koningin Ipoet haar zoon Pepi op de troon wist te zetten."

OM DE MOORD OP zijn vader koning Teti te wreken, liet Pepi I de beeltenis van een van de samenzweerders uit diens graf verwijderen. "Dat betekent dat hij de doodstraf kreeg," zegt Naguib Kanawati (rechts). Pepi's halfbroer, Tetianch-Kem, stierf mogelijk ook tijdens de coup. Zijn graf, met daarin een albasten hoofdsteun en andere geschenken (boven), werd niet voltooid.

In de graven van de hovelingen zijn nog meer aanwijzingen gevonden dat Teti door een samenzwering van de troon is gestoten.

Naguib Kanawati en ik bezoeken een tweede grafkapel, die ook al voor iemand anders werd gebouwd dan de uiteindelijke bewoner. "De oorspronkelijke naam werd weggebeiteld en er werd een andere voor in de plaats gezet: Sesjemnefer," zegt Kanawati. Hij wijst me op een dieperliggend groepje hiërogliefen, waar de oude naam is verwijderd. "Hij was een lagere ambtenaar, maar zegt dat deze tombe hem door de koning werd geschonken."

"En kijk nu eens boven de deur." Ik zie niets, maar als Kanawati met zijn grijze sjaal de zon tegenhoudt, zie ik plots hiërogliefen in het gesteente. "Dat is de naam van de oorspron-

DUURT, HOE MEER AANWIJZINGEN WE VINDEN DAT ER EEN GROOT AANTAL MENSEN IS GESTRAFT.' —NAGUIB KANAWATI

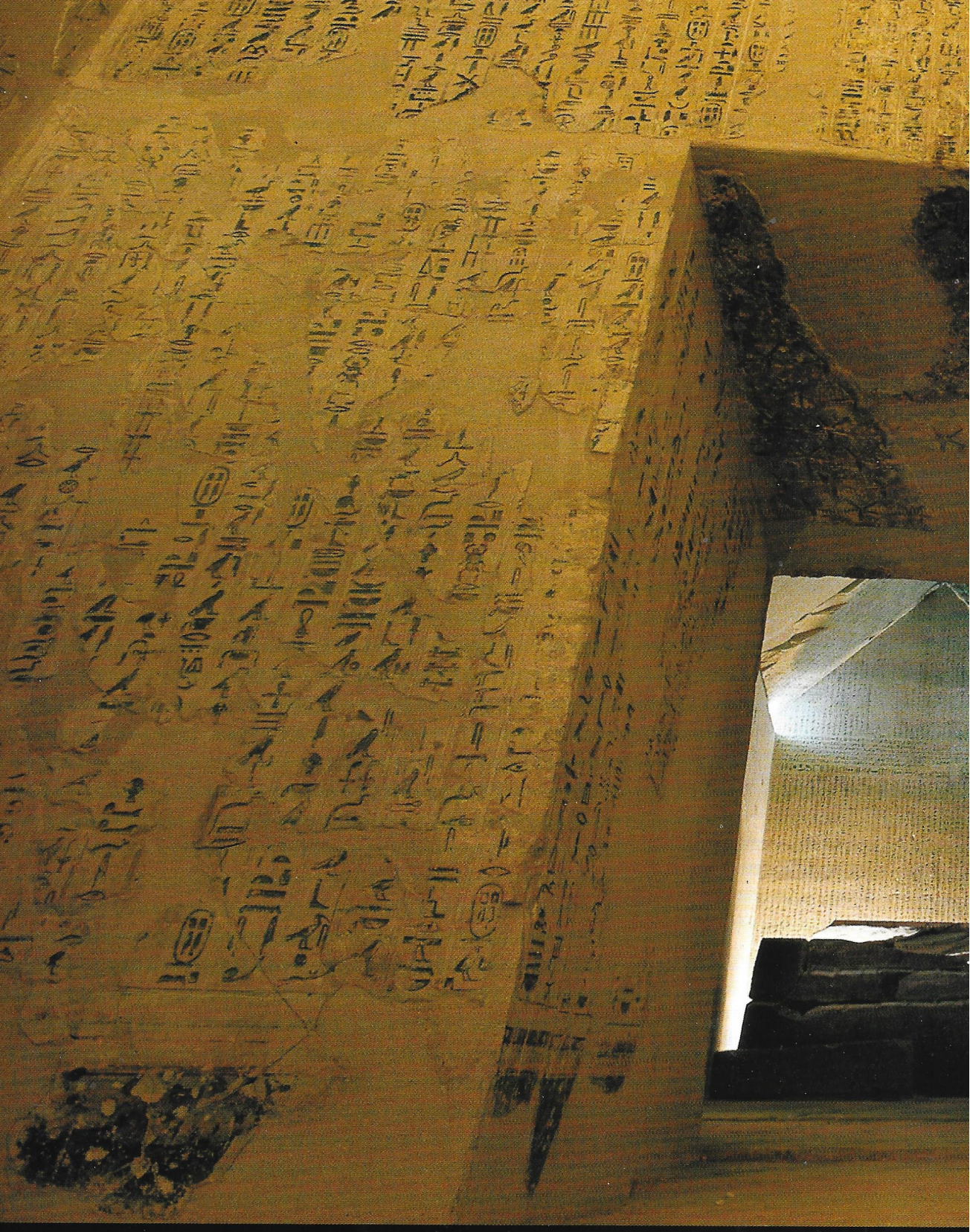
kelijke eigenaar van deze tombe: Hezi, de vizier van koning Teti. Degene die tot taak had de reliëfs aan te passen, heeft deze waarschijnlijk over het hoofd gezien."

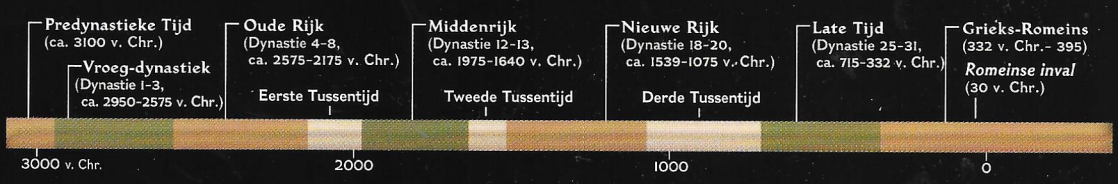
BUITEN IS NOG MEER te zien. In de twee zuilen van de portiek en de reliëfs bij de ingang, die het varen op de Nijl voorstellen, zitten diepe krassen. "Op die afbeeldingen was Hezi te zien, maar hij werd zorgvuldig weggebeiteld," zegt Kanawati. "De afgebeelde personen in deze graftombes hebben niet alleen een kunstzinnige functie. De overledene leeft voort in de afbeeldingen. Om iemand tot in het hiernamaals te straffen, moet je iedere afbeelding van hem dus verminken."

Na zijn dood kon Hezi's *ka* – zijn levenskracht – terugkeren via de afbeeldingen in zijn tombe. Hij hoopte dat verwanten en priesters verse offeranden zouden brengen om zijn ka van voedsel te voorzien – maar als ze dat vergaten of geen belangstelling meer toonden, kon zijn ka gebruikmaken van allerlei afbeeldingen waarmee zijn tombe was versierd. Dankzij deze magische kracht van de afbeeldingen – van dranken en spijzen, behulpzame bedienden, zangers en danseressen om hem te vermaken en plekken waar hij kon vissen en jagen – kon zijn ka de geneugten van het aardse bestaan voortzetten. Door de afbeeldingen van Hezi in de tombe te vernietigen, werd zijn toegangspoort tot de wereld der levenden voor eeuwig voor hem gesloten. Wat had de vizier gedaan om zo'n zware straf te verdienen?

Volgens Kanawati heeft hij meegedaan aan een samenzwering tegen koning Teti. De eeuwigdurende wraak van de troonopvolger, Pepi I, bestond uit het verwijderen van alle verwijzingen naar Hezi uit zijn tombe. "Ik kan niet met zekerheid zeggen of Teti is vermoord, maar wel dat er

(Vervolg op pagina 18)

Predynastieke Tijd
(ca. 3100 v. Chr.)
Vroeg-dynastiek
(Dynastie 1-3,
ca. 2950-2575 v. Chr.)
Oude Rijk
(Dynastie 4-8,
ca. 2575-2175 v. Chr.)
Eerste Tussentijd
Middenrijk
(Dynastie 12-13,
ca. 1975-1640 v. Chr.)
Tweede Tussentijd
Nieuwe Rijk
(Dynastie 18-20,
ca. 1539-1075 v. Chr.)
Derde Tussentijd
Late Tijd
(Dynastie 25-31,
ca. 715-332 v. Chr.)
Grieks-Romeins
(332 v. Chr.- 395)
Romeinse inval
(30 v. Chr.)
3000 v. Chr.
2000
1000
0

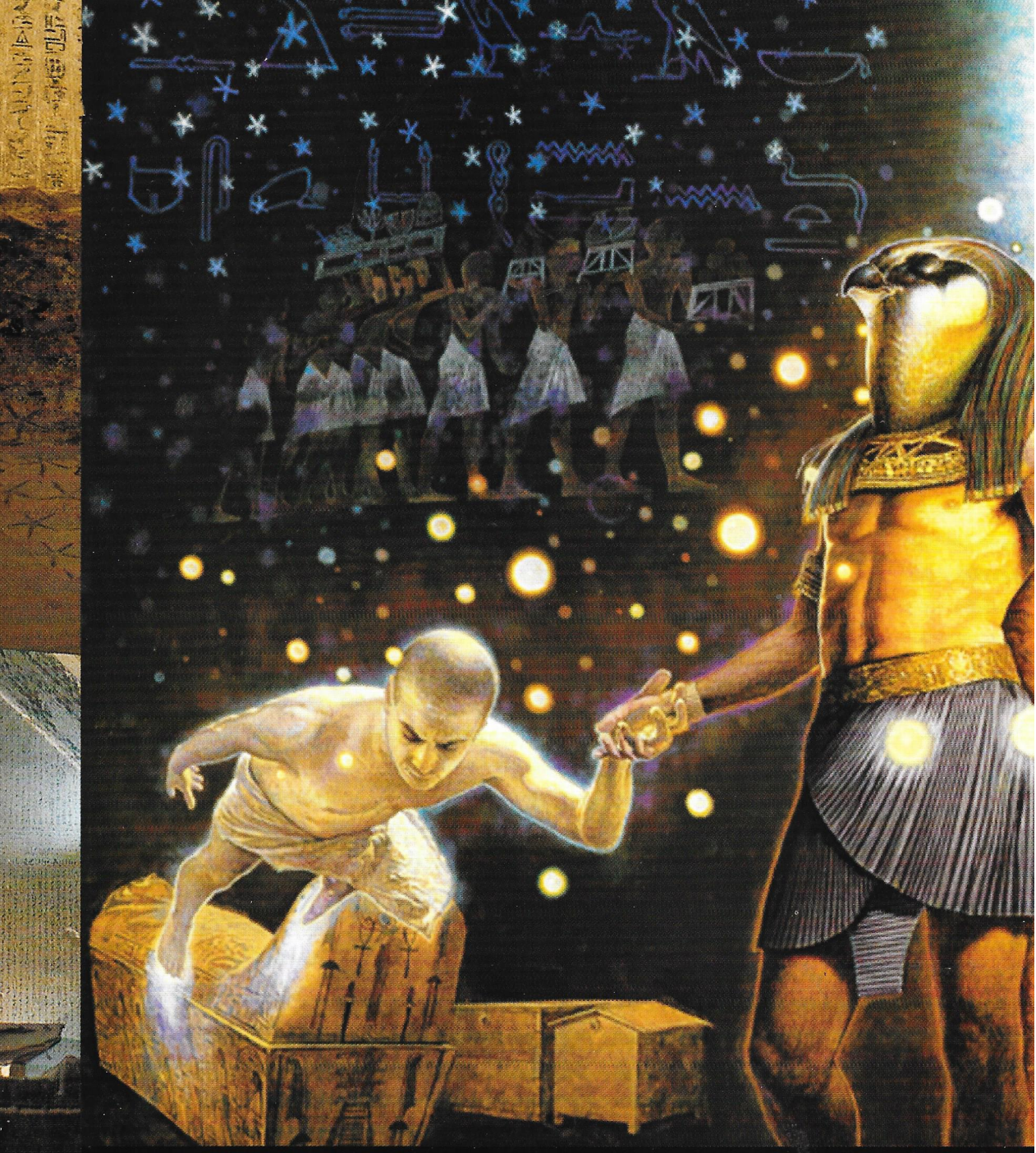
DE RESTAURATIE van de in tweeduizend fragmenten uiteengevallen piramideteksten in de graftombe van koning Pepi I kostte twintig jaar. De teksten uit de 6de dynastie zijn completer dan soortgelijke vondsten. "Het zijn gebeden, raadgevingen en magische spreuken om de reis naar het hiernamaals te vergemakkelijken," zegt egyptoloog Audran Labrousse (boven).

ONSTERFELIJKHEID OF VERGETELHEID?

WAT WACHT ER NA DE DOOD? DE EGYPTENAREN BESTEEDDEN VELE JAREN AAN HET BOUWEN, VERSIEREN EN BEVOORRADEN VAN HUN GRAFTOMBES. DE TOMBES WERDEN GEZIEN ALS TOEGANGSPOORT TOT HET HIERNAMAALS.

BEELD GRAFPRIESTER, 5de DYNASTIE: EGYPTISCH MUSEUM, CAÏRO

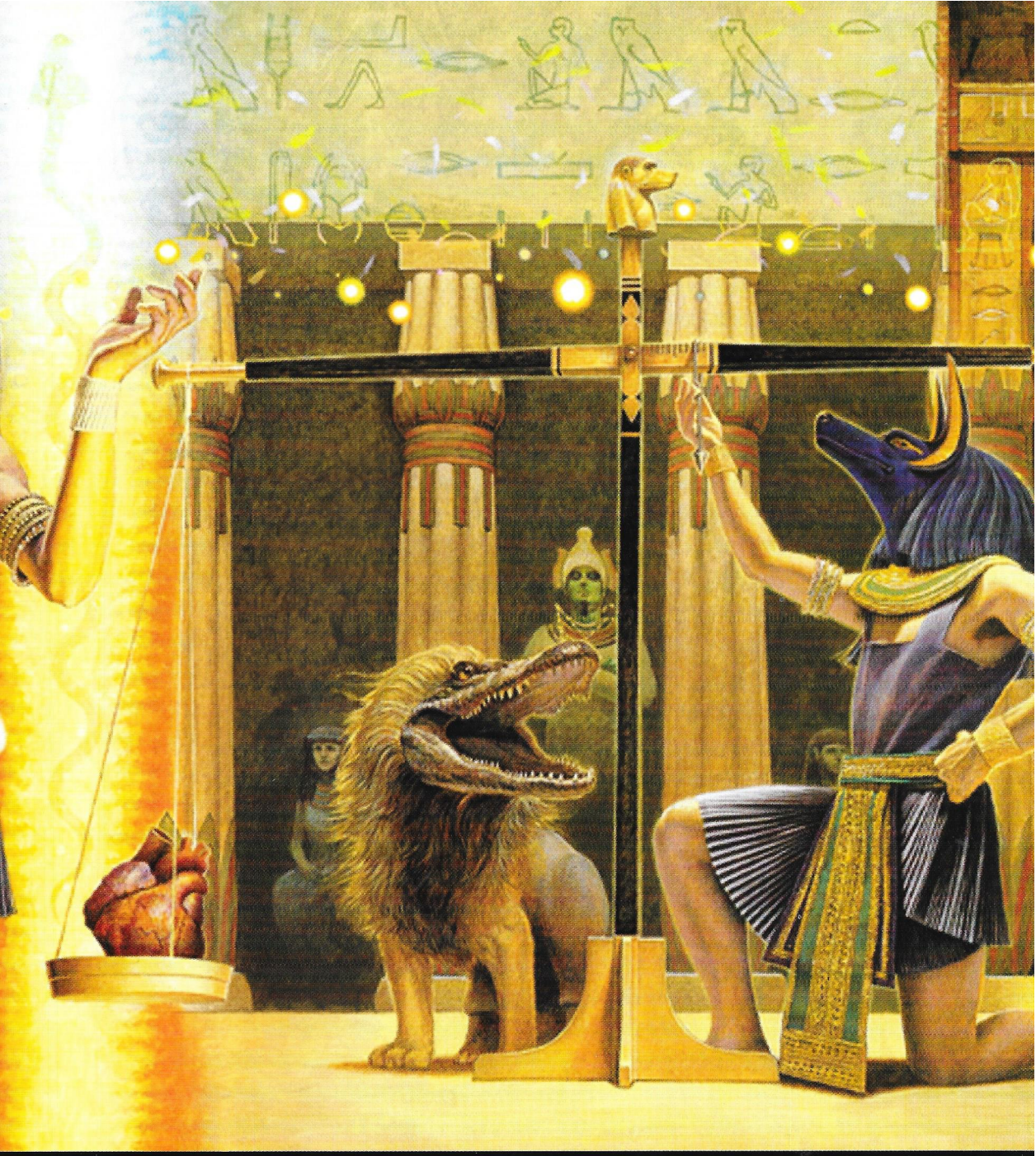

DOOD

Vertaling van de hiërogliefen: Herrijs. U bent niet gestorven. Uw levenskracht zal voor eeuwig met u zijn.

Het eeuwige leven begint met een reis vanuit het graf door de onderwereld. De *ka* – de levenskracht, hier voorgesteld als gloeiende bollen – verlaat als eerste het lichaam. Na de begrafenis verlaat ook de *ba* of de ziel het lichaam. De valkgod Horus leidt de ba door de hal des oordeels.

ILLUSTRATIE: KAZUHIKO SANO. BRON: JAMES P. ALLEN, METROPOLITAN MUSEUM OF ART, NEW YORK

OORDEEL

Vertaling van de hiërogliefen: O, hart dat het mijne was in het aards bestaan, sta niet tegen mij op als getuige, beschuldig mij niet ten overstaan van de grote god.

De jakhalsgod Anoebis weegt het hart, woonplaats van het geweten, af tegen de veer van *Maät*, de natuurlijke orde der dingen. Osiris, koning van de onderwereld, en andere goden zijn rechters. Als het hart te zwaar of te licht is, wordt het verscheurd door een monster – deels leeuw, deels krokodil, deels nijlpaard – zodat de dode tot een eeuwige slaap wordt veroordeeld.

EEUWIGHEID

Vertaling van de hiërogliefen: Ik ben deze dag in mijn ware vorm verschenen als een levende geest. Mijn hart verlangt ernaar eeuwig in dit land der levenden te wonen.

Als hart en veer in evenwicht zijn, worden de gevleugelde ba (boven) en de ka (met opgeheven handen) herenigd en vormen zo een *ach*, een geest, die binnengaat in het helderverlichte rijk van de gekroonde Osiris. De ach kan zich nu weer in de wereld der levenden begeven en overal van genieten. De utopie op de muren van het graf is voor eeuwig werkelijkheid geworden.

'HET GAAT HIER OM
TE HECHTEN. MOGELIJK ZIJN ZE ZELFS GEBRUIKT

iets vreselijks is gebeurd," zegt Kanawati. "Hoe langer ons onderzoek duurt, hoe meer aanwijzingen we vinden dat er sprake is geweest van een grote samenzwering. Een groot aantal mensen is gestraft."

Waarschijnlijk behoorde Hezi tot de leiders van de samenzwering, evenals de lijfarts van Teti en de opzichter van de wapenkamer, die beiden dezelfde straf ondergingen. Het hoofd van de paleiswacht schijnt een kleinere rol te hebben gespeeld. In zijn grafkapel werden alleen de neus en de voeten in zijn reliëfs weggebeiteld.

DEZE VERFIJNDE, 4300 jaar oude bronzen lancetten zijn de oudste ooit in Egypte gevonden. Ze zijn afkomstig uit het graf van een arts, Qar geheten. Een schedel uit een graf uit dezelfde periode vertoont sporen van een operatie die mogelijk met soortgelijke instrumenten werd verricht. Het graf van Qar bevatte verder offerschalen en een schaal voor zeven heilige oliën.

De opgravingen bij de piramide van Pepi I hebben genoeg intriges aan het licht gebracht om een extra hoofdstuk aan dit koningsdrama toe te voegen – en nieuwe namen die ik moet onthouden. Audran Labrousse, directeur van de Mission Archéologique Française de Saqqarah, heeft hier zeven nieuwe piramides ontdekt. Drie daarvan behoren toe aan de vrouwen van Pepi I, onder wie Anchesenpepi II, in haar tijd de belangrijkste vrouw in Egypte.

"Zij was een van twee zusters uit Abydos die aan Pepi I waren uitgehuwelijkt," vertelt Labrousse. "Haar naam betekent 'zij leeft voor Pepi'. Merenre, de zoon van haar zuster, besteeg de troon na de dood van Pepi I, maar hij heerste slechts een paar jaar over Egypte. Daarna kwam Anchesenpepi's eigen zoon, Pepi II, aan de macht. We denken dat hij toen pas zes jaar oud was, dus werd zijn moeder regentes. Zij had de werkelijke macht in handen – en dat is duidelijk te zien in haar graftombe."

Hotsend en botsend rijden we door de woestijn naar de piramides van Pepi I en Merenre, waarvan alleen nog afgebrokkelde steenbulten resteren. Arbeiders zijn bezig het al immense opgravingsterrein nog verder uit te breiden. We volgen een nauwelijks herkenbaar pad naar de bodem van de opgraving en naderen een ruwe muur van natuursteen die een grote berg stenen en zand ondersteunt. "Dit was een piramide," zegt Labrousse, terwijl hij naar een opening aan de voet van de puinhoop loopt. "Dat moet je maar van me aannemen."

We lopen langs blokken rood graniet die de toegang ooit afsloten, en klimmen langs een ladder omlaag. Daarna kruipen we door een naar beneden lopende gang. "Zij was geen koning, maar het scheelde weinig," zegt Labrousse, als hij Anchesenpepi's grafkamer binnenstapt. Labrousse laat het licht van zijn lantaarn op de hiërogliefen vallen, die in eindeloze kolommen de wanden bedekken. Ze zijn groen geschilderd, in de kleur van de wedergeboorte.

"Deze koningin is de eerste vrouw die met dergelijke teksten is begraven," zegt Labrousse. "Eerder waren de religieuze bezweringen, die wij piramideteksten noemen, alleen voor koningen

MEDISCHE INSTRUMENTEN, BEDOELD OM TE SNIJDEN EN VOOR DELICATE INGREPEN ALS HERSENCHIRURGIE.' —ZAHI HAWASS

bestemd. De overleden vorst moest de dood overwinnen om de onsterfelijkheid te bereiken, en dat deed hij met behulp van deze teksten. Hij sprak deze woorden uit om zijn lichaam weer tot leven te wekken in het hiernamaals." Of, in dit geval, háár lichaam.

Anchesenpepi moet een bijzondere vrouw zijn geweest. Koninklijke echtgenotes hadden tot dusverre alleen een rol achter de schermen gespeeld. Zij trad echter plotseling op de voorgrond en eiste de krachtigste bezweringen der koningen voor zichzelf op. En daar bleef het niet bij.

We gaan weer naar buiten. Labrousse leidt me rond in de ruïnes van haar graftempel om halt te houden bij een blok wit, met inscripties bedekt kalksteen. "We dachten eerst dat Merenre de halfbroer van Pepi II was, maar toen we dit ontdekten, moesten we die theorie overboord gooien," zegt hij. "Hier staat duidelijk dat Anchesenpepi de vrouw was van Pepi I, en de vrouw van Merenre, én de moeder van Pepi II. De volgorde van de inscripties is belangrijk. De titel 'moeder van Pepi II' komt na de titel 'vrouw van Merenre': Merenre is dus de vader van Pepi II."

Ik kan het niet meer volgen en schud mijn hoofd. Labrousse doet nog een poging. "De weduwe van een koning telde helemaal niet mee. Na de dood van Pepi I zou Anchesenpepi zijn teruggegaan naar de harem, maar wij denken dat ze erin is geslaagd haar neef Merenre te verleiden. En ze had geluk, ze kreeg een zoon, Pepi II."

Nu snap ik het. Deze vrouw was een voorloopster van Cleopatra: ze was verleidelijk, gewiekst en meedogenloos.

Als we het regentschap van zijn moeder meerekenen, heeft Pepi II mogelijk ruim negentig jaar op de troon gezeten – langer dan enige andere Egyptische koning. Toen hij rond 2175 voor Christus overleed, stond het landsbestuur op instorten, en binnen twintig jaar na zijn dood waren de gouverneurs van de provincies onafhankelijke vorsten geworden. De politieke

chaos werd waarschijnlijk nog verergerd door een jarenlange droogte. Zonder de jaarlijkse overstromingen was er geen water voor de irrigatiekanalen, mislukten de oogsten en werd de bevolking door hongersnood geteisterd. Het was het einde van de periode die we nu het Oude Rijk noemen.

Latere koningen slaagden erin het land weer te herenigen. De hoofdstad werd meerdere malen verplaatst, maar Memphis bleef een belangrijke stad, ook in religieus opzicht.

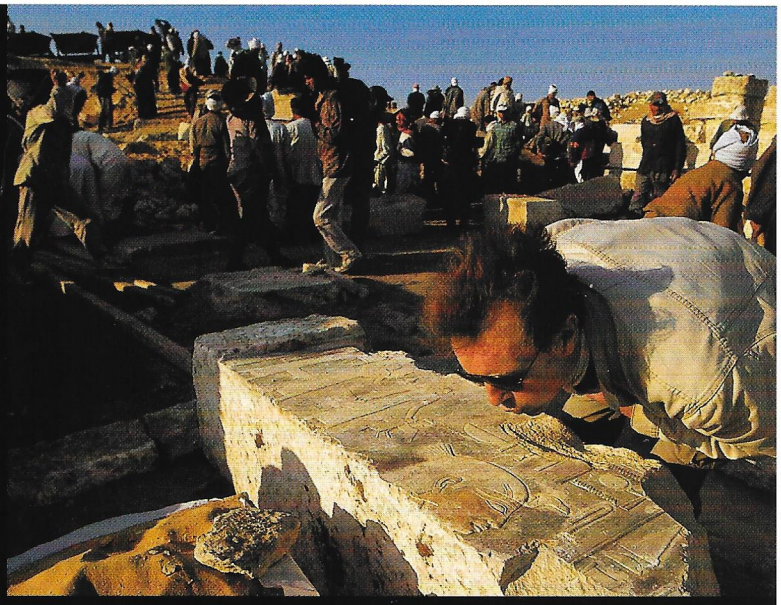
Saqqara was nauw aan Memphis verbonden en het belang van de necropolis ging op en neer met het politieke getij. De farao's werden nu elders begraven, maar de tombes van de oude koningen trokken nog altijd veel gelovigen. Egyptoloog David Silverman heeft de graftombes bestudeerd van twee priesters uit het Middenrijk, die waren verbonden aan de eredienst voor de nog lang na zijn dood als god vereerde farao Teti.

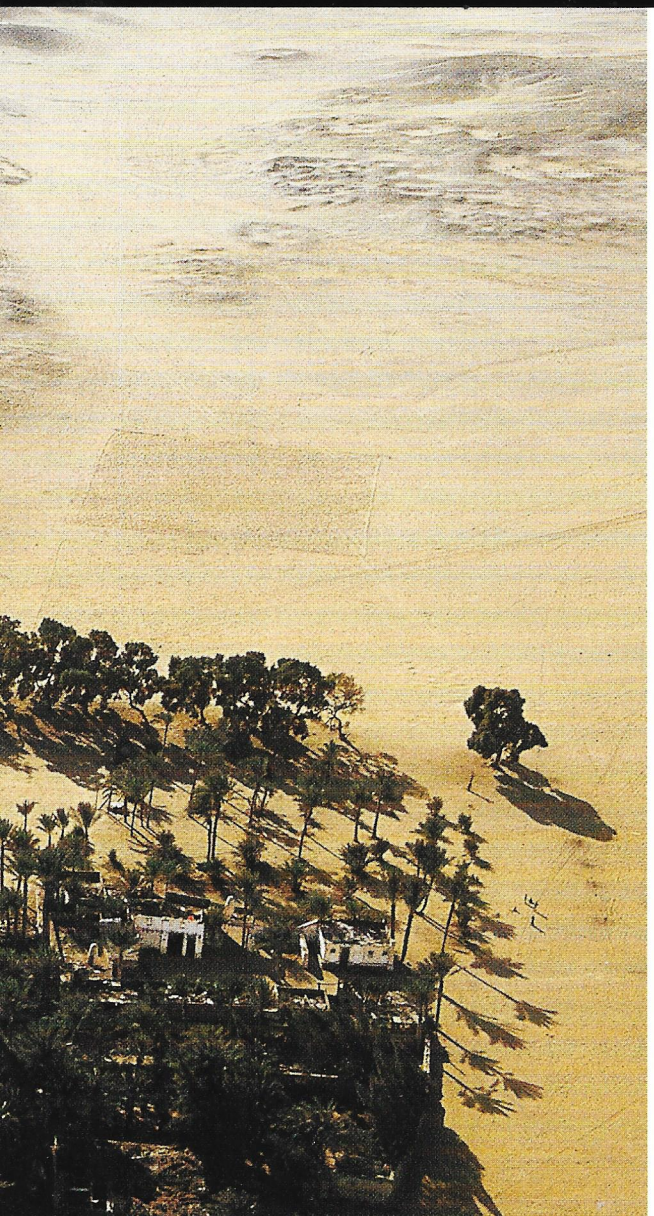
Hij haalt een inkttekening tevoorschijn, een opengewerkte doorsnede van de twee grafcomplexen die tegenover de piramide van Teti liggen. De schachten van de twee tombes gaan eerst recht naar beneden de grond in, maar dan maken ze onverwacht een bocht onder de straat door, om uit te komen onder het heiligdom van Teti. De priesters, zo schijnt het, schurkten zich graag tegen de grote man aan gene zijde aan.

Andere farao's waren niet zo populair. De staatsdienaren van de ketterkoning Achnaton uit het Nieuwe Rijk hebben waarschijnlijk welbewust afstand van hem genomen, zelfs tot na hun dood. Daar hadden ze goede redenen voor. Enkele jaren nadat hij de

AUDRAN LABROUSSE blaast het stof van een reliëf van koningin Anchesenpepi II, een van de machtigste Egyptische vorstinnen. Deze intrigante uit de 6de dynastie verleidde haar neef en was uiterst machtig. Ze liet een waar koningsgraf bouwen, dat na dertig jaar durende opgravingen werd ontdekt tussen andere koningsgraven (onder).

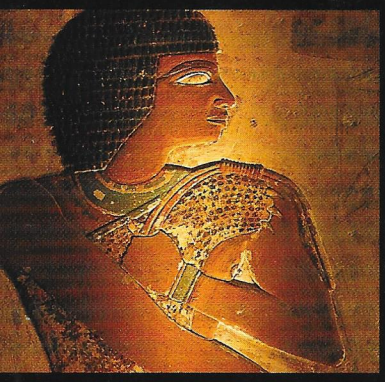

troon had bestegen, rond 1348 voor Christus, verbood Achnaton de traditionele polytheïstische eredienst. Iedereen moest voortaan een nieuwe godsdienst aanhangen, de cultus van Aton, de zonneschijf. Ook liet hij in de woestijn, ver ten zuiden van Saqqara, een nieuwe hoofdstad bouwen, Achetaton geheten (tegenwoordig Amarna).

"Hij gedroeg zich maniakaal," zegt Maarten Raven, conservator van de Egyptische verzameling van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. "Zijn tijdgenoten waren diep geschokt."

Raven en zijn collega René van Walsem van de Universiteit Leiden hebben onlangs na jarenlange opgravingen het graf van een van deze tijdgenoten ontdekt, een hogepriester van de Aton-tempel in Memphis. Het complex is gelegen aan de rand van de woestijn ten zuiden van de trappiramide van Djoser. De schacht die naar de grafkamer leidt, ligt in een binnenhof, die ooit werd gesierd door een woud van papyrusvormige zuilen. De hoeken van de binnenhof worden gevormd door vier kleistenen kapellen met tongewelven. De muren zijn met reliëfs in kalksteen versierd.

De eigenaar van deze graftombe was Meryneith – dat was althans de naam die hij bij zijn geboorte had meegekregen. In wat waarschijnlijk pogingen waren zijn politieke toekomst veilig te stellen, veranderde hij twee keer van naam: eerst in Meryre en daarna weer terug in Meryneith. Zijn tombe, die in de loop van zijn carrière in drie

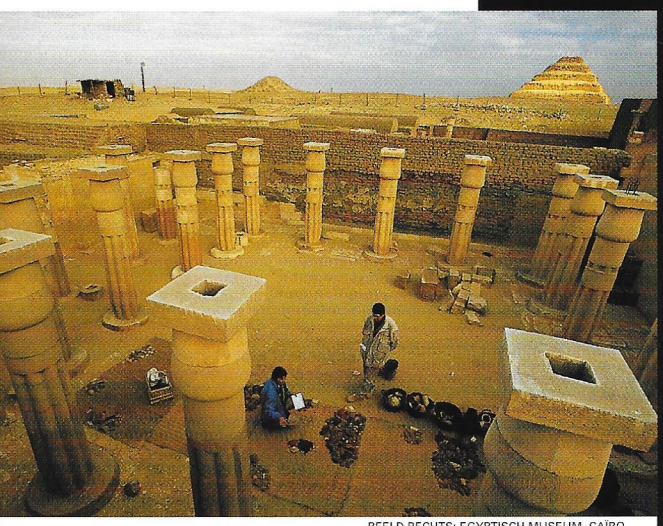
DEZE MYSTERIEUZE mummie heette waarschijnlijk Waty. Wie was hij? Niemand weet het. Voorzover bekend was hij niet verwant met de mensen waarmee hij was begraven: een muzikantenfamilie uit het Oude Rijk – waaronder een vader, Kahay, die op dit reliëf is te zien – en zijn zoon Nefer.

HIER, OP DE WESTELIJKE NIJLOEVER,
KONDEN DE OVERLEDENEN HET DICHTST
BIJ HET HIERNAMAALS KOMEN.

fasen werd gebouwd, levert het bewijs (zie ook 'Het mysterie van Meryneith', pagina's 26-31).

In het oudste gedeelte, dat voor de godsdienstrevolutie van Achnaton werd uitgehouwen, stond de oorspronkelijke naam van de hoogwaardigheidsbekleder in de deurstijlen gegraveerd. "Meryneith betekent 'geliefde van de godin Neith'," aldus Raven, terwijl hij zijn wijsvinger laat gaan langs twee gegraveerde jachtbogen waarvan de uiteinden elkaar kruisen – het symbool van deze godin.

DEZE INSCRIPTIE werd echter veranderd tijdens de tweede bouwfase. Op de plaats van de twee bogen werd een ander symbool gegraveerd, een cirkel, het symbool van de zon.

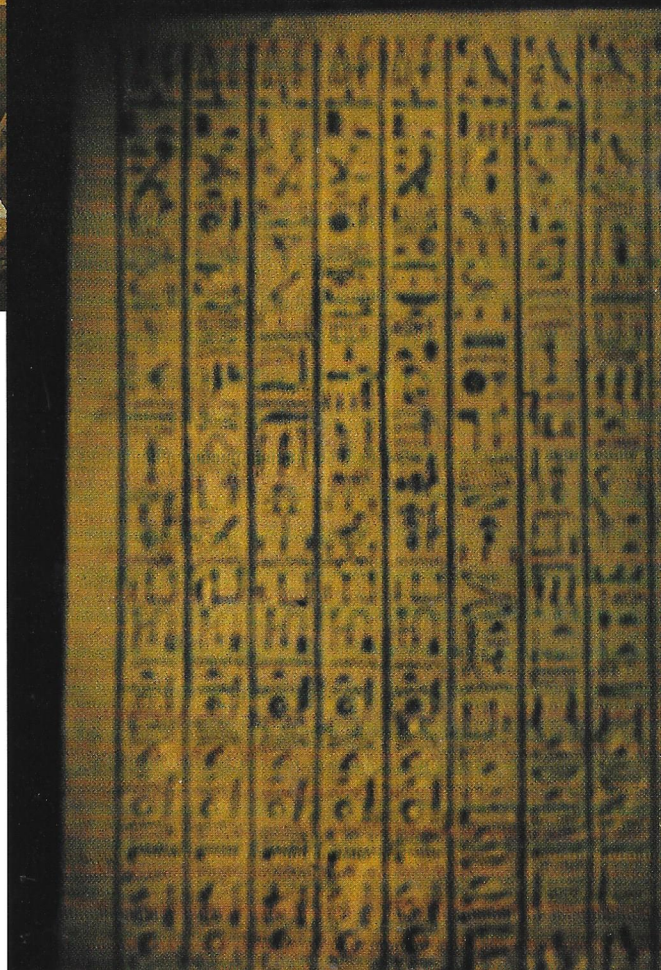
BEELD RECHTS: EGYPTISCH MUSEUM, CAÏRO

De punten van de bogen werden met pleisterwerk weggewerkt. Raven: "Hier zie je dat hij zijn naam in Meryre veranderde, 'geliefde van de zonnegod'. Het ziet ernaar uit dat Meryneith het beter vond voor zijn carrière om de verwijzing naar de oude godin te verwijderen en een nieuwe, politiek correcte naam aan te nemen."

We gaan verder en komen bij een reliëf dat ooit de eigenaar van het graf afbeeldde, samen met zijn vrouw. Van Meryneith is alleen een roodbruin geschilderde arm over, maar de hiërogliefen zijn duidelijk: twee bogen waarvan de punten elkaar kruisen, netjes in steen gegraveerd. "Dit werd tijdens de derde fase in de decoratie van dit graf gemaakt," besluit Raven zijn betoog. "Meryneith nam zijn oude, polytheïstische identiteit weer aan zodra Achnaton was overleden."

Probeerde Meryneith ten tweeden male zijn carrière te redden, door afstand te nemen van de na zijn dood zo verguisde ketterkoning? Dan is die poging waarschijnlijk mislukt. Zijn graftombe werd nooit afgemaakt. Misschien werd hij toch gezien als een collaborateur met het oude regime en moest hij deze toplocatie in de necropolis afstaan.

HET LOT VAN MERYNEITH, een geslepen politicus uit de 18de dynastie, is in mysteries gehuld. Het intieme beeldhouwwerk waarop hij naast zijn vrouw is afgebeeld, is aan de achterzijde bedekt met grafteksten (in spiegel). Het beeld werd achtergelaten in zijn tombe, maar het bewijs ontbreekt dat hij hier ook zélf is begraven. Mogelijk werd het graf voor een andere ambtenaar gebruikt.

De graftombe van zijn buurman was eigendom van de man die wij kennen als Horemheb, een man die zich tijdens de politieke troebelen rond Achnaton uitstekend wist te handhaven. Uiteindelijk werd hij zelfs farao, kreeg hij een koninklijke begrafenis en gebruikte hij het graf voor de begrafenis van zijn koningin Moetnedjemet. "Als Horemheb Meryneith kende," mijmert Raven, "hoe zou hij dan over hem hebben gedacht? Als een man zonder ruggengraat? Anderzijds laat Horemheb ook maar weinig los over zijn activiteiten tijdens het bewind van Achnaton."

Misschien liggen er nog aanwijzingen over de band tussen deze twee mannen verborgen in de ruimte tussen hun graftombes. Raven wil daar de komende lente opgravingen beginnen.

Net als de rest van Saqqara ligt dit terrein vol met graven van onbekenden uit andere perioden en hebben grafrovers tunnels gegraven tussen de schachten. "De bodem is hier net een gatenkaas," zegt Raven. "Daardoor is de puzzel zeer ingewikkeld."

Aan de lange reeks inheemse Egyptische farao's kwam een einde toen het land in 332 voor Christus door Alexander de Grote werd veroverd. De monumenten bleven ongestoord achter in de woestijn.

Tegen het vallen van de avond beklim ik de resten van een kleistenen paleis in Memphis dat voor een van de laatste inheemse koningen was gebouwd. De top biedt uitzicht over de westelijke horizon en ik zie wat de oude Egyptenaren ook zagen: de piramides van Aboesir, Saqqara, Dahsjoer. Uiteindelijk gaat de zon onder, vlak naast de trappiramide, om weer een nacht in het gezelschap van Osiris door te brengen. □

ONLINE

Hoopte het gewone volk op een koninklijke levensstijl in het hiernamaals? Ontdek het zelf op **nationalgeograhic.nl**.

